

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

Кутєпов М.Ю.

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

У статті здійснено аналіз та розкрито норми чинного законодавства України та погляди науковців щодо основних засобів та заходів виправлення і ресоціалізації неповнолітніх осіб, які засуджені, як до відбування покарання в місцях позбавлення волі, так і до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Охарактеризовано основні завдання та умови успішного здійснення ресоціалізації неповнолітніх засуджених.

Ключові слова: неповнолітні, засуджені, ресоціалізація, десоціалізація, виправлення.

Постановка проблеми. Майбутнє кожної України залежить від підростаючого покоління, тобто від дітей. Вочевидь, діти і підлітки належать до найменш захищеної та найбільш вразливої соціальної верстви населення, що пояснюється багатьма соціально-економічними, медичними, психологічними та психофізіологічними причинами [1, с. 178]. Відповідно, вони потребують спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту. Багато міжнародних нормативно-правових документів, мають своїм безпосереднім об'єктом права дітей (наприклад, «Декларація прав дитини» (1959 р.), Конвенція ООН «Про права дитини» (1989 р.)) та звертають увагу держав на нагальну необхідність надання допомоги дітям, їх захисту, забезпечення належних та здорових умов життя та своєчасне розв'язання їх проблем.

На жаль, процеси, які є поширеними в сучасному українському суспільстві, призводять до руйнування сприятливих умов для самостійного розвитку дитини, що нерідко призводить до відхилень у поведінці неповнолітнього, і як наслідок до вчинення злочинів.

Сучасний стан злочинності серед неповнолітніх заслуговує особливої уваги й зумовлює необхідність пошуку й використання державними інститутами та громадянським суспільством нових форм, методів і засобів для поступового зменшення злочинних проявів у дитячому середовищі за допомогою їх ресоціалізації.

Цей аспект є надзвичайно важливим, оскільки зростання підліткової злочинності неодмінно тягне за собою підвищення рівня дорослої злочинності, і що ще гірше, рецидивної.

Стан дослідження. Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників протягом багатьох років привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Кримінально-правові аспекти ресоціалізації неповнолітніх осіб є наявними у дослідженнях Т. Белавіної, О. Бени, І. Башкатова, П. Вівчара, І. Парфановича, В. Кривуші, В. Лютого, Г. Радова, В. Синьова та інших.

Мета статті полягає в детальному аналізі процесу та особливостей ресоціалізації такої категорії осіб як неповнолітні засуджені.

Виклад основного матеріалу. Конституція України як основний закон нашої держави є базовим джерелом кримінально-виконавчого права

і містить найбільш загальні положення, які підлягають конкретизації та розширенню в законах та інших нормативно-правових актах. Саме таким законом є Кримінально-виконавчий кодекс України, відповідно до статті 6 якого основною метою відбування покарання є виправлення і ресоціалізація засуджених [2].

Детальнішу увагу хотілося б одразу звернути на поняття «ресоціалізація». Законодавець визначає ресоціалізацію як «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [2]. Ми б хотіли зазначити, що під ресоціалізацією слід розуміти не повернення правопорушника в суспільство таким, яким він був, з певною системою протиправних зв'язків, цінностей, орієнтацій, а відновлення старих і створення нових систем ціннісних орієнтацій, характеру поведінки, тобто вироблення готовності до самокерованої правослухняної поведінки [8, с. 230].

Що стосується ресоціалізації неповнолітніх засуджених, то під цим терміном, як правило, розуміють «тривалий процес, який має в своїй основі складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних та організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого спроможності і готовності до включення після відбуття покарання в звичайні умови життя суспільства».

Також, ми б хотіли нагадати, що процесу ресоціалізації передують процес десоціалізації. Десоціалізацію визначають, як втрату людиною наявних раніше норм і цінностей при потраплянні в складні життєві обставини або екстремальну ситуацію, до яких можна прирівняти і відбування покарання в місцях позбавлення волі, й які супроводжуються відторгненням від звичного соціального оточення. Треба зазначити, що ресоціалізації потребують не лише неповнолітні засуджені до позбавлення волі, хоча ресоціалізація таких осіб є більш складним і тривалим процесом, адже ізоляція має найбільш деструктивний вплив на засудженого.

Водночас, ресоціалізації потребують і особи, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і особи, відносно яких прийнято судом обвинувальні вироки та звільнено від покарань. Така ситуація обумовлена тим, що не по-

збувшись проблем, які спонукали їх до вчинення протиправних діянь, та за відсутності впливу відповідних заходів ресоціалізації такі особи, частіше за все, вчиняють повторні злочини. Саме тому, на сьогодні постала необхідність розглядати різні підходи до ресоціалізації всіх категорій засуджених неповнолітніх, до яких застосовано міри державного примусу [3, с. 151].

Сучасними умовами також продиктована необхідність завчасного проведення профілактики злочинності серед неповнолітніх, яка має здійснюватись саме за допомогою їхньої ресоціалізації, що передбачає використання комплексного підходу до вирішення цього питання, а саме:

1) безпосереднього впливу на саму особистість неповнолітнього та активного залучення його до реалізації цього процесу;

2) здійснення ряду необхідних заходів задля формування самокерованої законослухняної поведінки засудженого, його подальшої успішної реінтеграції в суспільство в якості його повноправного члена, розвитку і самореалізації як в інтересах суспільства, так і його самого;

3) об'єднання зусиль державних та громадських інституцій, а також найближчого оточення неповнолітніх злочинців [4].

Успіх процесу ресоціалізації неповнолітнього засудженого великою мірою залежатиме від його власного бажання повернутись до нормального життя в якості законослухняного громадянина, від усвідомлення своєї провини. Л. Шеховцова вважає, що усвідомлення провини та щире каяття слід вважати найважливішою передумовою ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [5, с. 64].

Процес ресоціалізації відбувається шляхом застосування комплексу спеціальних засобів. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Проте, практичне застосування цих засобів можливе лише після попереднього врахування виду покарання, особистості засудженого, особливостей його характеру та поведінки, ступеня суспільної небезпеки, мотивів скоєння злочину.

Позитивні зрушення у процесі ресоціалізації засуджених неповнолітніх залежать від певних обставин. Це можуть бути, наприклад, умови життя підлітка, місце проживання, рівень забезпеченості сім'ї та її соціальний статус у суспільстві тощо. Також, важливими чинниками є оточення неповнолітнього, сім'я та психологічний клімат в ній, друзі, товариші та стосунки з ними, працівники школи, соціальних служб та персонал органу пробації.

Однак, треба зазначити, що результати процесу ресоціалізації, у першу чергу, залежать від самого неповнолітнього, його особистісних рис, освіченості та інтелектуальних здібностей, моральності та етичності, фізичних даних. Велике значення у процесі ресоціалізації засуджених неповнолітніх відіграє усвідомлення ним власної

провини за скоєний злочин [5, с. 65]. Оскільки неповнолітні, які усвідомлюють свою вину, відповідно усвідомлюють та визнають справедливості застосованою до них покарання.

Важливу роль у ресоціалізації засуджених неповнолітніх також відведено соціально-виховній роботі із засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Сутність індивідуальної соціально-виховної роботи полягає в перегляді антигромадських й антиморальних думок, тенденцій, схильностей та звичок і в односторонньому формуванні нової поведінки, яка має відповідати суспільним й моральним вимогам. Основою формування необхідних етичних якостей є самосвідомість і самооцінка особи, якими визначаються характер та ступінь її активності в процесі виправлення.

Згідно з Основними поняттями і принципами пенітенціарної науки, розробленими міжнародним тюремним конгресом у Цинциннаті в 1872 р., виділяється VI розділ поняття «самосвідомість і самодіяльність злочинців», в якому зазначається: «Доля ув'язненого за весь період перебування у в'язниці повинна бути передана, в розумних межах, його власній ініціативі. Злочинець повинен бути поміщений в такі умови, в яких він міг би власними зусиллями постійно покращувати свій стан. Слід виділити, перш за все, особистий інтерес ув'язненого, який правильно прямує адміністрацією. У в'язниці, як і у вільному суспільстві, повинен існувати стимул щодо досягнення деяких особистих привілеїв, які збільшуються залежно від зусиль самих ув'язнених. Зацікавлюючи злочинців в їх праці і добрій поведінці, необхідно розвивати у них корисну мету і навпаки. Особистий інтерес, повною мірою, здійснить легко те, чого не здатні досягти найстрогіші покарання і найпильніший режим». Тому С. Чернета та О. Батюк наголошують на тому, що найважливішою умовою етичного виховання є уміння вихователів шляхом застосування різноманітних методів, засобів і прийомів викликати в засудженого щире прагнення стати гідним громадянином суспільства [6, с. 90].

Щодо пріоритетних завдань ресоціалізації неповнолітніх засуджених, то до них можна віднести:

- адаптацію до умов відбування покарання;
- формування середовища засуджених на основі моральних відносин;
- залучення засуджених до участі в самодіяльних організаціях;
- формування правильного ставлення до навчання і праці;
- відновлення, підтримання та розвиток соціально корисних зв'язків засуджених з родичами, навчальними та трудовими колективами;
- формування інтересу до законослухняного життя після звільнення.

Процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників включає в себе реорганізацію діяльності соціальних інститутів, яка передбачає:

- істотне звуження сфери діяльності спеціальних органів ранньої профілактики – інспекцій і комісій у справах неповнолітніх, правоохоронних органів;
- розробку і впровадження в широку практику інститутів освіти і охорони здоров'я корек-

ційно-реабілітаційних програм для неповнолітніх правопорушників;

- спеціалізовану роботу з сім'єю, яка виховує підлітка-правопорушника.

Неповнолітні, засуджені до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, потрапляють у виховні колонії в період активної соціалізації, що істотно ускладнює соціальне дозрівання особистості, в зв'язку з цим період відбування покарання повинен підготувати їх до життя після звільнення і виконання прийнятих в суспільстві соціальних ролей.

Особливу увагу треба звернути на підвищення освітнього рівня, освоєння трудових професій, вироблення навичок правослухняної поведінки і спілкування з людьми, заняття суспільно корисною працею, підтримання здорового способу життя. Це можливо, тільки спираючись на принцип співпраці і спільної діяльності самого підлітка, і супроводжуючих його фахівців – вчителів загальноосвітньої школи виховної колонії, майстрів професійного училища, вихователів і психологів.

Необхідною умовою виправлення неповнолітніх засуджених є проведення комплексу виховних заходів, який включає в себе різноманітні засоби і методи впливу та спрямовані на соціальну реабілітацію підлітків. Це вимагає окремого підходу спільними зусиллями вчителів, спеціалістів професійного навчання, вихователів, психологів, соціальних педагогів на основі знання психофізіологічних особливостей підлітків і дозволяє створити необхідні умови для розумового, духовного, морального, психологічного та фізичного розвитку засуджених, формування у них мотивації для участі в суспільно корисній діяльності суспільства, забезпечуючи позитивну зміну світогляду засуджених.

В процесі ресоціалізації неповнолітніх засуджених у період відбування покарання пріоритетною є корекція поведінки з метою підвищення самооцінки, формування навичок адекватної поведінки в різних ситуаціях для надання адресної соціальної та психологічної допомоги, особливо в початковий період відбування покарання і безпосередньо перед звільненням. Основними напрямками корекційної роботи повинні бути:

- вивчення і превенція негативних факторів і явищ, що сприяють формуванню та розвитку деструктивної поведінки особистості;
- розвиток рівня довіри між персоналом і засудженими;
- надання психологічної допомоги та підтримки;
- залучення до здійснення ресоціалізації державних, громадських, релігійних установ і об'єднань.

Всі категорії неповнолітніх засуджених мають право брати участь у культурній і загальноосвітній діяльності, яка направлена на всесторонній розвиток людської особи і задоволення її культурних потреб. Процес професійної освіти і професійної підготовки засуджених, тоді, коли це витікає зі змісту покарання, більшою мірою підходить для виконання головної мети покарання – виправлення засудженого.

Необхідно звернути увагу, що Кримінально-виконавчий кодекс України, по-перше, за-

кріплює принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, а, по-друге, прямо відносить до основних засобів виправлення неповнолітніх засуджених, разом з іншими, громадський вплив. Громадянські інституції здатні надати істотну допомогу у вирішенні наступних завдань: формуванні у осіб, засуджених до всіх без винятку покарань, поважного ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил і традицій людського гуртожитку, в стимулюванні їх правослухняної поведінки. Корисним буде також неформальне спілкування засуджених з однолітками, які відвідують виховні колонії від різних громадських організацій – студентами та волонтерами.

Ст. 149 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю та оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільнюються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій [2].

Відповідно до Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах, затвердженого постановою КМУ від 01 квітня 2004 р. № 429, основними завданнями останніх є: 1) надання допомоги спеціальним виховним установам з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб; 2) сприяння громадським організаціям, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища засуджених, дотриманням їхніх прав і законних інтересів; 3) здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, зміцнення їх матеріально-технічної бази, вирішення питань трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання [7].

Висновки. Безперечно, бажаним результатом покарання злочинця, в тому числі і неповнолітнього, є його виправлення, вдала ресоціалізація. Ресоціалізація неповнолітніх має базуватись на індивідуальному підході до кожного неповнолітнього та передбачати адаптацію до умов відбування покарання або звільнення від відбування покарання, самовизначення неповнолітнього, корекцію середовища та особистості неповнолітнього, його реінтеграцію та реадаптацію. Потрібно усі можливі зусилля направити на розробку та впровадження програм по реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, формувати у неповнолітнього мотивацію для роботи над собою та подолання своїх проблем, правильне ставлення до навчання та праці, а також інтерес до законотворчого життя після звільнення, самостійне та щире прагнення стати гідним громадянином суспільства, підтримувати та розвивати соціально корисні зв'язки з родичами, та найголовніше, сприяти остаточному розриву зв'язків з асоціальним злочинним середовищем.

Список літератури:

1. Кушнар'ов С.В. Проблеми ресоціалізації неповнолітніх у контексті пенітенціарного процесу / С.В. Кушнар'ов // Збірник наукових праць, випуск 16, книга 2. – 2012. – С. 177–187.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України, Кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
3. Дипко С.С. Теоретичний концепт переходу від покарання до ресоціалізації засуджених неповнолітніх / С.С. Дипко // Теорія та практика державного управління, 2012. Вип. 3. – С. 151–156.
4. Дипко С.С. Механізм державного регулювання ресоціалізації засуджених неповнолітніх / С.С. Дипко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_11.
5. Гарасимів Ю.В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього / Ю.В. Гарасимів // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 48. – С. 64–67.
6. Чернета С.Ю., Батюк О.В. Застосування до неповнолітніх основних засобів виправлення і ресоціалізації / С.Ю. Чернета, О.В. Батюк // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 8. – С. 89–93.
7. Постанова КМУ Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах від 1 квітня 2004 р. № 429 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF>.
8. Кутєпов М.Ю. Щодо деяких аспектів ресоціалізації засуджених / М.Ю. Кутєпов // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2017. – № 4. – С. 228–231. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2017/69.pdf.

Кутєпов М.Ю.

Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В.В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОСУЖДЕННЫХ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье проведен анализ и раскрыты нормы действующего законодательства Украины и взгляды ученых относительно основных средств и мер исправления и ресоциализации несовершеннолетних лиц, которые осуждены, как к отбыванию наказания в местах лишения свободы, так и к наказаниям, не связанным с лишением свободы. Охарактеризованы основные задачи и условия успешного осуществления ресоциализации несовершеннолетних осужденных.

Ключевые слова: несовершеннолетние, осужденные, ресоциализация, десоциализация, исправление.

Kutepov M.Y.

Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
National Ukrainian Academy of Law Sciences

SOME PROBLEMS OF RESOCIALIZATION OF CONVICTED JUVENILES IN UKRAINE

Summary

The current legislation of Ukraine and the views of scientists on the basic means and measures of correction and resocialization of juveniles who were convicted to serving term in a prison or punishments, which not related to deprivation of liberty, were analyzed and disclosed. The main tasks and conditions for successful implementation of resocialization of juveniles convicts were described.

Keywords: juveniles, convicts, resocialisation, desocialization, correction.